

## СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЩОДО ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ<sup>1</sup>

**Постановка проблеми.** Проблема внутрішньо переміщених осіб (ВПО), залишається однією з найгостріших для сучасної України. Військовий конфлікт в Донбасі та анексія Криму призвели до того, що близько 1,5-2 млн українців були змушені покинути власні домівки, нажите майно, нерідко і рідних та переїхати в інші регіони України. При цьому вони зіштовхнулися з низкою проблем, починаючи від можливостей працевлаштування і кінчаючи можливостями реалізації своїх громадянських прав і свобод та відчуттям себе повноправним членом суспільства.

За оцінками міжнародних експертів, Україна посідає дев'яте місце у світі за кількістю ВПО. Від початку масового внутрішнього переміщення пройшло 4 роки, за ці роки тривалості внутрішнього переміщення влада України повільними і невпевненими кроками реалізує політику щодо гарантування конституційних прав і свобод переміщеним особам та забезпечення сприятливих умов для їх життєдіяльності. Має місце ряд позитивних зрушень – прийняття законодавчої бази, що закріплює права і свободи ВПО, створення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та ВПО, прийняття Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року та інших дій влади. Однак більшість із здійснених кроків і заходів не вирішують на достатньо ефективному рівні проблеми ВПО, деякі нормативні акти стосовно ВПО суперечать Основному Закону України та міжнародним правовим нормам, а також рекомендаціям міжнародних організацій щодо підвищення рівня захисту даної категорії населення. В Україні мають місце численні порушення базових прав і свобод вимушених переселенців, які фіксуються міжнародними організаціями та вітчизняними дослідниками. Це свідчить про те, що в Україні не реалізуються принципи соціальної справедливості, як того вимагають Цілі сталого розвитку, виконання яких взяла на себе наша держава.

Соціальна справедливість як в теоретичному аспекті, так і в плані впровадження її принципів в Україні досліджується у статтях Г. Пилипенка [1], Т. Прохоренка [2], О. Яременка [3] та багатьох інших науковців, які обґрунтовують шляхи та механізми підвищення її рівня. В монографії О. Макарової соціальна справедливість розглядається у взаємозв'язку з соціальною політикою [4]. Низка досліджень присвячена аналізу становища ВПО та можливостей їх інтеграції в нові територіальні громади з позицій забезпечення їх прав і рівних можливостей [5-7]. Незважаючи на велику кількість публікацій, в Україні в суспільстві та владних структурах немає достатнього розуміння

вагомості вирішення проблеми забезпечення соціальної справедливості щодо ВПО.

**Метою даного дослідження** є системне висвітлення та актуалізація проблеми низького рівня забезпеченості прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, порушення принципів соціальної справедливості, що посилює конфліктність українського суспільства.

**Виклад основного матеріалу за темою дослідження.** Прагнення соціальної справедливості та боротьба за неї пронизує всю історію розвитку людського суспільства. Справедливість є предметом вивчення різних наук: філософії, етики, соціології, економіки, юриспруденції. У філософській та політичній думці справедливість є найвищою чеснотою, безумовним морально-етичним імперативом людини, суспільства, держави. Вона характеризує відповідність між практичною роллю індивідів або соціальних груп у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами й обов'язками, між вчинками й винагородами, заслугами людей та їхнім суспільним визначенням.

З позицій економічної теорії соціальна справедливість обумовлена економічними відносинами в суспільстві та діючим механізмом їх реалізації, з позицій філософії та соціології – морально-етичними засадами суспільства. Справедливість є категорією історичною, розуміння якої залежить від сформованого рівня розвитку економіки, розподілу матеріальних умов виробництва і вироблених суспільством благ та послуг, а також від загальноприйнятих у конкретному суспільстві й на певних етапах його розвитку норм моралі та права. Соціальна справедливість, більш ніж будь-яка інша економічна категорія, схильна до впливу політики й ідеології, а боротьба за її досягнення здебільшого породжує соціальні конфлікти. Отже, ця категорія є багатоаспектною, має зв'язок з різними науками, однак оскільки в її основі лежать економічні, соціальні й етичні чинники, то її слід віднести до соціоекономічних категорій.

Сучасні погляди на поняття соціальної справедливості мають довгу передісторію, які сформувалися у працях Платона, Арістотеля, Канта, Дж. С. Мілля та інших вчених, а її важливість у забезпеченні суспільного розвитку обумовила звернення до цієї проблематики всесвітньо відомих науковців. У більшості людей поняття соціальної справедливості асоціюється з морально-етичними принципами, а також з рівністю та рівним розподілом, що суперечить ринковій економіці, яка базується на принципах свободи, підприємницької активності та конкуренції. Саме розмежування цих понять визначає змістовну сутність категорії «соціальна справедливість».

<sup>1</sup> Стаття підготовлена в межах виконання наукового проекту «Досягнення соціальної справедливості щодо вимушених переселенців», що реалізується в

рамках програми НАН України «Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи».

У масовій свідомості переважає думка, що в основі справедливості лежить поняття рівності. Однак, як відзначав Дж. Гелбрейт: «Рівність не відповідає ні людській натурі, ні характеру і системі економічної мотивації. Всім відомо, що люди сильно розрізняються по тому, наскільки вони хочуть і вміють заробляти гроші. При цьому джерелом тієї енергії та ініціативи, які служать рушійною силою сучасної економіки, частково є не просто прагнення мати гроші, а бажання перевершити інших у процесі їх заробляння» [8]. Отже, рівність не властива людині, а розбіжність здібностей, талантів, мотиваційних чинників та сфер діяльності обумовлюють нерівність у доходах та суспільному становищі. Тому в класичній ліберальній теорії йде заперечення принципу соціальної справедливості, як не сумісного з проголошенням свободи особистості та дією ринкового механізму. Так, Фрідріх фон Хайек визнавав «справедливість» як норму відносин між людьми в громадянському суспільстві, але категорично виступав проти поняття «соціальна справедливість», для якої необхідна «досконала модель розподілу», але вона, на його думку, неможлива в принципі. Тому Хайек вважав, що «соціальна справедливість» – ніщо інше, як напіврелігійний забобон, втілення якого потребує, щоб уряд встановив деяку, усіма визнану, схему «розподільчої справедливості». Однак це призведе до обмеження свободи особистості, а то й до тоталітаризму [9].

У іншого видатного економіста і соціолога М. Фрідмена поняття справедливості невіддільне від понять «рівності» і «свободи». У проблемі «рівності» Фрідмен виділяє три аспекти – особисту рівність, рівність можливостей і рівність результатів. На його думку, особиста рівність і рівність можливостей не суперечать свободі, а становлять істотну складову свободи особистості. Однак це не стосується «рівності результатів», яка не випливає з рівних можливостей. Фрідмен вводить поняття «справедливий розподіл», який можливо забезпечити з допомогою уряду, однак це призводить до небажаних наслідків обмеження свободи, а нерідко і до примусу та терору. Тому він підкреслює, що сфера діяльності уряду має бути обмеженою, його головний обов'язок полягає в захисті членів суспільства від примусу, охороні закону й порядку [10]. Фрідмен відзначає суперечність між ідеалом «справедливого розподілу» та ідеалом «особистої свободи», в той же час підкреслює важливість створення рівних можливостей.

Найбільш відомим сучасним дослідником проблем справедливості є американський філософ і політолог Дж. Ролз. У своїй книзі «Теорія справедливості» (1971 р.) [11] він обґрунтовує, що мета суспільства полягає в досягненні соціальної справедливості. Саме принцип справедливості є найбільш прийнятним при укладанні суспільної угоди між владою та народом. Дж. Ролз сформулював два принципи справедливості, які відповідають двом визначальним принципам – «свободи» і «відмінностей»: 1) *кожна людина повинна мати рівні права відносно основних свобод*, до яких він відніс: право голосу на виборах, право займати офіційну посаду, свобода слова і зібрань, свобода совісті, свобода думки, свобода особистості, свобода від психологічного тиску та фізичної загрози, право на особисту власність, свобода від довільного арешту і затримки; 2) виходячи з факту «нерівності», він вважає,

що *соціальні й економічні нерівності мають бути організовані таким чином, щоб вони вели до найбільшої вигоди для всіх*, у тому числі і найменш забезпечених громадян; що при відмінностях в заняттях має надаватися усім можливість доступу до посад і соціального статусу. Все це можливе лише на підставі політичного консенсусу. Роулз доводить, що «нерівність», організована іншим чином, викличе небажану соціальну напругу в суспільстві і протест у бідній частині суспільства.

Розвиваючи ці ідеї, Дж. Стігліц доходить висновку, що рівність можливостей підвищує економічну ефективність у суспільстві, тому що держава бере на себе певні обов'язки гарантувати людині доступність до базових цінностей, пов'язаних перш за все з розвитком людської особистості, таких як охорона здоров'я, реальна участь у управлінні державою, пенсійне забезпечення за віком, інвалідністю тощо [12].

Ринкова економіка за своєю природою передбачає певне соціальне вирівнювання, оскільки ринок з його головним механізмом – конкуренцією, стимулює економічну і підприємницьку активність, а в умовах правової держави створює рівні можливості доступу до базових соціальних благ. Водночас світова практика свідчить, що ринок не забезпечує вирівнювання в доходах навіть в країнах з високим їх рівнем у розрахунку на душу населення. Ступінь соціальної диференціації є різним по країнах і визначається в основному відмінностями в займаному суб'єктами місці у виробництві і розподілі національного доходу, в рівні освіти і спеціальної підготовки, майновим станом до періоду вступу в працездатний вік тощо. Тому в розвинених країнах світу зусилля держави в різній мірі й у різних формах спрямовуються на подолання надмірної соціальної нерівності та несправедливості.

Отже, **фундаментальною основою соціальної справедливості є, по-перше**, забезпечення рівних прав і можливостей кожному члену суспільства у формуванні та реалізації його освітнього, професійного, культурного, соціального і духовного потенціалу. Це досягається не лише прийняттям відповідних законів (про освіту, зайнятість тощо), але й створенням ефективного механізму їх реалізації; **по-друге**, забезпечення політичної, економічної та соціокультурної свободи особистості, створення необхідних умов для реалізації її трудових і підприємницьких зусиль з метою досягнення певного успіху в економічній чи громадській діяльності; **по-третьє**, утвердження в масовій свідомості принципу особистої відповідальності за власний статус і добробут. Ф. фон Гаек зазначав, що «вільне і справедливе суспільство не буде самодостатнім і не буде функціонувати, якщо його члени не сприйматимуть як належне те, що кожен індивід займає таке становище, яке є наслідком його діяльності, визнаючи це і щодо своєї власної діяльності» [13]; **по-четверте**, здійснення державою зусиль і заходів по зменшенню надмірної економічної та соціальної нерівності, обумовленої різними чинниками, передусім інституціональними, та надання підтримки соціально уразливим членам суспільства для забезпечення їх базовими соціально-економічними умовами життєдіяльності на прийнятному рівні.

Таким чином, на сучасному етапі сформовано теоретичне бачення соціоекономічної категорії «соціальна справедливість». Як визначає О. Яременко,

справедливість – це ступінь реалізації ціннісно-детермінованих очікувань суб'єктів щодо їхнього статусу, доступу до суспільних ресурсів, праці і доходів та інших суттєвих умов їх життєдіяльності. Справедливість відображає рівень соціального порядку, що має мінімальну ентропію [3]. Соціально справедливим необхідно визнати забезпечення роботою кожного економічно активного члена суспільства, отримання гідної заробітної плати, достатнє пенсійне й соціальне забезпечення осіб похилого віку, інвалідів, дітей без батьків, вільний доступ громадян країни до якісної освіти, охорони здоров'я, спорту, культури та ін.

Реальні можливості для реалізації принципів соціальної справедливості в кожній країні і на конкретному етапі її розвитку визначаються фактичним станом економіки країни та демократичною системою державного управління на благо суспільства. Економічною умовою досягнення соціальної справедливості є високі і стабільні темпи ефективного економічного зростання, що забезпечують зайнятість, створюють фінансові можливості держави для вирішення соціальних проблем. Політичною умовою є реальне народовладдя, прийняття рішень на державному рівні в інтересах усіх верств населення, а не окремих владних чи бізнесових груп.

Проблема реалізації принципів соціальної справедливості актуальна для всіх без винятку країн. Вітчизняні дослідники відзначають, що «...протягом останніх трьох десятиліть нерівність доходів і заробітної плати різних верств населення різко зросла у більшості країн ОЕСР. Хоча суттєві відмінності між країнами зберігаються, в більшості випадків доходи можливих громадян збільшилися набагато швидше, ніж доходи малозабезпечених верств населення» [14, с. 44].

Наростання соціальних проблем в багатьох країнах світу та загострення потреби в досягненні соціальної справедливості обумовили обговорення цієї проблеми на міжнародному рівні. У 2011 р. на 100-й сесії Міжнародної конференції праці була представлена Доповідь Генерального директора МОП «Нова ера соціальної справедливості» [15], в якій проаналізовано чинники, що підривають соціальну справедливість на сучасному етапі, та шляхи її досягнення в майбутньому. В Доповіді зниження рівня соціальної справедливості вбачається не лише в наслідках фінансової кризи, а передусім у тому, що багато урядів країн не мають ні сили, ні прагнення до того, щоб «...обуздать непостижимо мощное влияние финансовых воротил на жизнь наших обществ». Підкреслюється «...неспособность представителей нашей политической системы мыслить перспективно, договариваться по ключевым национальным и международным вопросам и заверять граждан в том, что их интересам, действительно, отдается приоритет при выработке политического курса» [15, с. 3]. У Доповіді визначається, що досягти ефективного зростання й підвищити рівень соціальної справедливості можливо шляхом: продуманої макроекономічної політики; більш високого рівня інвестицій і створення гідних робочих місць та життєздатних підприємств у реальній економіці; сприяння інклюзивним та справедливим ринкам праці, а також міжнародним трудовим нормам; підкорення фінансової системи потребам реальної економіки; надання більш прогресивного характеру податково-бюджетній політиці.

Низький рівень забезпечення соціальної справедливості характерний і для України. У монографії О. Макарової досліджено сутність та існуючі у світі моделі соціальної справедливості. Вона вважає, що міру соціальної справедливості також можна визначити через характеристики нерівності, соціальної захищеності, бідності, доступу до соціальних послуг, рівня суспільної довіри і свободи, корумпованості суспільства [4, с. 22]. Вона відзначає, що українське суспільство характеризується надмірною економічною нерівністю, що обумовлює відчуття несправедливості у більшості населення.

В основі політики досягнення соціальної справедливості лежать права людини, які по своїй сутності є гарантованою законом мірою свободи та можливостей особи в соціально-економічній та суспільно-політичній сферах, що відповідають досягнутому рівню розвитку людського суспільства й окремої країни, та в змозі забезпечити існування і розвиток людини. Положення про права людини були закріплені у статтях Статуту ООН (1945) та стали основою міжнародного захисту прав людини і основних свобод. 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Загальну декларацію прав людини, яка проголосила центральний пункт концепції прав людини – визнання людської гідності кожної особи. У 1950 р. було прийнято Європейську конвенцію з прав людини, яка утворила Європейський суд з прав людини та запровадила судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах Ради Європи. Нині діє комплекс міжнародних документів, прийнятих ООН: Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Факультативний протокол до останнього. У сукупності вони складають Міжнародний білль прав людини (або Хартію прав людини).

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [16] у третьому розділі містить так званий Каталог прав (ст. 6-27), до яких включено 22 положення з базових прав людини, в тому числі такі, як: право на життя; заборона тортур, рабства та примусової праці; право на свободу та особисту недоторканність; право на вільне пересування та свободу вибору місця проживання; рівність перед судом; право на визнання правосуб'єктності; право на свободу думки, совісті та релігії; свобода слова; право брати участь у веденні державних справ, голосувати і бути обраним; рівність перед законом, заборона дискримінації та інші.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [17] більш змістовно визначив права людини у трудовій, соціокультурній та побутовій сферах, а саме: право на працю в справедливих та сприятливих умовах (ст. 6-8); право на соціальний захист, достатній життєвий рівень і на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я (ст. 9-12); право на освіту та користування здобутками свободи в галузі культури і результатами наукового прогресу (ст. 13-15). У 1961 р. Радою Європи було прийнято Європейську соціальну хартію, яка суттєво розширює гарантію прав у соціально-трудовій сфері.

Отже, на міжнародному рівні зусиллями міжнародних організацій та форумів створено правову платформу для забезпечення основоположних свобод

і прав людини, які становлять підвалини соціальної справедливості та миру в усьому світі. Міжнародні пакти про права людини поклали на окремі держави обов'язок забезпечити поступове здійснення в своїх країнах прав усіма необхідними засобами, включаючи законодавчі.

В Україні це здійснено в рамках Конституції України та низки законів, що регулюють соціально-трудова сферу – законів про зайнятість, про освіту, про пенсійне забезпечення тощо. Можливості забезпечення рівних прав і свобод для кожного громадянина, рівних можливостей доступу до базових соціально-економічних цінностей – свободи, поваги його гідності, освіти, можливості працювати та заробляти собі на життя, що формують підвалини соціальної справедливості, декларуються ст. 21-64 Конституції України. Незважаючи на формування правових засад соціальної справедливості, в реальній практиці забезпечення принципів справедливості в українському суспільстві залишається на низькому рівні. Соціологічне опитування, яке в 2016 р. здійснено Інститутом соціології НАН України показує низький рівень задоволення населення забезпеченням своїх прав, свобод, рівності перед законом і соціальної справедливості (див. таблицю).

Таблиця

**Оцінка респондентами забезпечення параметрів прав і свобод та соціальної справедливості, у % до всіх (2016 р.) [18]**

На вашу думку, якою мірою в Україні забезпечуються:	Недостатньою	Достатньою	Важко сказати
Рівність всіх громадян перед законом	89	5	6
Соціальна справедливість	89	3	8
Права і свободи людини	76	10	14
Свобода слова і свобода совісті	66	17	17
Належний рівень життя громадян	94	2	4

Порушення базових принципів соціальної справедливості має безліч проявів – від неможливості знайти роботу, низької оплати праці до корупції та незахищеності перед свавіллям владних структур. За даними Державної служби статистики у 2017 р. 10% економічно активного населення працездатного віку були безробітними. Більше 51% населення мало середньодушовий загальний доход у місяць, нижчий за фактичний прожитковий мінімум, що свідчить про значну поширеність бідності при надмірному нагромадженні багатства у невеликої групи владно-олігархічних кланів. В Україні через технологічну відсталість та низьку ефективність економіки не створено економічні підвалини для забезпечення соціальної справедливості – підвищення рівня заробітної плати, пенсії, інших форм соціальної підтримки. Має місце значне поширення тіньової економіки й зайнятості, де принципи соціальної справедливості фактично не діють.

Аналізуючи проблеми справедливості в Україні, Т. Прохоренко відзначає суттєве порушення її принципів, що має негативні наслідки. «Закріплюються тіньові практики, чиновники верхніх щаблів влади продовжують використовувати службові повноваження задля власного збагачення, спостерігається суттєвий дисбаланс між оплатою праці та прибутками вищих і нижчих соціальних прошарків. При такій моделі суспільного устрою неминуче виникає колосальна соціальна нерівність, процвітають корупція і кумівство. Усе це супроводжується девальвацією моральних цінностей. Моральне виправдання збагачення будь-якою ціною витісняє зі свідомості більшості нових власників ідеї любові до ближнього, співчуття і допомоги тим, хто опинився в скрутній ситуації, тобто всі ті ідеали, що і складають сутність уявлень про справедливість. Як наслідок, неефективно використовуються наявні ресурси, пригнічується здорова ініціатива, спотворюється трудова мотивація, відбуваються відчуження громадян від політики, моральний занепад суспільства, підринається рівень правової свідомості тощо» [2].

Проблема дотримання соціальної справедливості стосується усіх членів українського суспільства. Однак існують групи населення, для котрих вона є значно болючішою (інваліди, особи похилого віку, діти та ін.). Серед них особливе становище займають внутрішньо переміщені особи (ВПО). За даними Мінсоцполітики, станом на 29 жовтня 2018 р., за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 522 743 переселенців з окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [19]. Однак, вимушених переселенців фактично більше, оскільки Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами [20] засвідчує, що у системі соціального захисту реєструється близько 95%. Окремі експерти оцінюють чисельність ВПО удвічі більшою порівняно з офіційними даними.

Слід відзначити, що ВПО є специфічною категорією населення.

*По-перше*, вони постраждали внаслідок масштабного політичного й цивілізаційного конфлікту і збройного протистояння, яке вилилося в анексію Криму, війну на Донбасі та окупацію частини його території. Навряд чи можна хоч якось звинуватити вимушених переселенців у причинах цього протистояння. Вони стали заручниками нездатності державних органів влади, як центральних, так і регіональних, захистити територію своєї країни та її громадян, які жили й працювали в Україні та платили державі податки.

*По-друге*, вимушені переселенці з Криму та Донбасу втекли не лише від війни та небезпеки, вони покинули рідні домівки, оскільки були не згодні з тим політичним режимом, який встановився на непідконтрольних Україні територіях. Вони не виїхали в Росію, Польщу чи інші країни, а вибрали Україну, як рідну країну для свого майбутнього та своїх дітей.

*По-третє*, вони понесли надзвичайно великі матеріальні збитки, оскільки абсолютна більшість залишила на непідконтрольних Україні територіях житло (квартири чи будинки), нагромаджене майно (меблі, побутову техніку тощо). У багатьох частинах майна (а то і все) було знищено внаслідок воєнних дій. Тому матеріальне становище ВПО різко знизилося порівняно з його станом до вимушеного переселення.

*По-четверте*, вимушені переселенці з Криму та Донбасу зазнали значної моральної шкоди, зумовленої страхом та стресом від війни, змушеної міграції, втратою друзів, рідних, звичного оточення, страхом перед невизначеністю свого майбутнього становища, не завжди доброзичливим ставленням населення у місцях переміщення.

*По-п'яте*, ВПО є громадянами України, вони мають паспорти української держави з реєстрацією, у абсолютній більшості вимушених переселенців, на територіях, хоч і не підконтрольних Україні, однак які за всіма міжнародними нормами належать Україні.

Отже, ВПО є громадянами України, які в порівнянні з іншими верствами населення більшою мірою постраждали від незалежних від них обставин. І вони мають всі підстави як не на співчуття та допомогу з боку держави та суспільства, то хоч на рівні з іншими мешканцями країни права і свободи. У Конституції України це закріплено ст. 24 – Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Вище в аналізі стану соціальної справедливості було зроблено висновок, що в Україні її рівень забезпечення для переважної більшості населення є низьким. Однак, аналіз становища ВПО показує, що вони знаходяться в значно гіршому становищі стосовно захисту своїх прав та доступу до базових соціальних цінностей, яке можна визначити як дискримінаційне, що ніяк не сумісне з принципами соціальної справедливості.

На сучасному етапі проблеми ВПО аналізуються багатьма дослідниками та громадськими організаціями [21-23], в тому числі й фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України [5-7]. При цьому відзначаються численні порушення базових прав і свобод вимушених переселенців, обумовлені як недосконалістю законодавства, так і конфліктністю інтересів між ВПО і приймаючими громадами.

Експерти Української Гельсінської спілки з прав людини та «Донбас СОС» констатують – незважаючи на той час, що минув з початку збройного конфлікту, держава досить повільно розв'язує проблеми ВПО, при цьому іноді створюючи нові проблеми. «Після майже чотирьох років збройного конфлікту, в чинному законодавстві залишається чимало дискримінаційних положень, які завдають значних майнових та немайнових збитків для переміщених осіб. Призначення соціальних виплат ставиться у залежність від місця перебування особи, що не дозволяє їй вільно пересуватись в межах території України, а тривалі верифікації особи та місця її проживання не лише порушують право на повагу до приватного життя, але й надовго позбавляють людину її законних виплат», – заявила юрист громадської приймальні УГСПЛ у справах Криму Г. Рассамахіна<sup>1</sup>. Запровадження Національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, що фінансується Європейським Союзом та впроваджується Міжнародною організацією з міграції (МОМ), та інші дослідження становища вимушених переселенців дають змогу система-

тизувати їх проблеми в координатах соціальної справедливості [20]<sup>2</sup>. Порушення принципів соціальної справедливості щодо ВПО найчастіше проявляється у такому.

1. *Наявність дискримінаційних норм у законодавстві України щодо внутрішньо переміщених осіб, які обмежують їх права та ставлять у нерівноправне становище відносно інших верств населення.* Як відзначено в Доповіді громадських організацій, що опікуються проблемами ВПО, багато здійснених Урядом кроків щодо вирішення проблем ВПО не є, на жаль, достатньо ефективними, а деякі взагалі суперечать Основному Закону України та міжнародним правовим нормам [23]. Це стосується передусім механізму соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, у тому числі пенсій, для отримання яких необхідно пройти перевірку наявності переміщеної особи за місцем її фактичного проживання або перебування. Особливо дискримінаційною була постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 365 [24], що зумовило призупинення соціальних виплат. Національна система моніторингу виявила – 18% відсотків домогосподарств ВПО повідомили, що зазнали призупинення соціальних виплат з часу початку конфлікту, з них 60% випадків припадають на період із січня 2017 р. до березня 2018 р., тобто після прийняття даної постанови. Як відзначають міжнародні експерти та вітчизняні фахівці проблем ВПО, внаслідок відсутності чіткої державної політики у сфері прав людини, 2016–2017 рр. стали роками дискримінації ВПО, які є пенсіонерами чи отримувачами будь-якої соціальної допомоги, а також абсолютного обмеження пенсійного забезпечення громадян України, які проживають на невідконтрольній державній владі територіях [21].

Постановою Окружного адміністративного суду міста Києва визнано не чинними: пункти 7, 8, 9, 13 Порядку призначення (відновлення) соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, затвердженого постановою № 365. Однак перевірки тривають, а ВПО, які є пенсіонерами, страждають від невиплат пенсій. Крім того, Мінсоцполітики своїм інформаційним листом від 21.07.2018 р. за підписом заступника Міністра М. Шамбіра щодо виконання рішення суду фактично нівелює ці рішення [25].

Неправочинними є також встановлені вимоги для всіх ВПО отримувати соціальні та пенсійні виплати виключно у Державному ощадному банку України, що робить їх нерівноправними порівняно з іншими громадянами України, утруднює доступ до соціальних виплат з огляду на недостатність відділень та банкоматів Ощадбанку та низьку ефективність організації його діяльності.

2. *ВПО мають гірші можливості щодо реалізації свого права на працю та можливість заробляти на життя* (с. 43 Конституції України). Обстеження показало, що серед опитаних ВПО частка економічно активного населення становить 60%, з них 48% – працевлаштовані та 12% опитаних ВПО наразі шукають роботу і готові розпочати її виконання, тобто є безро-

<sup>1</sup> Дем'яненко М. з посиланням на: URL: <https://glavcom.ua/news/derzhava-povilno-virishuje-problemi-vnutrishno-peremishchenih-osib-pravozahisniki-466686.html>.

<sup>2</sup> Було проведено 10 раундів опитувань з березня 2016 р. по червень 2018 р., які здійснено за міжнародною методикою та за охопленням були найбільш масштабними в Україні. У 2018 р. вони охопити більше 8300 осіб ВПО та ключових інформаторів.



бітними. Отже рівень безробіття вищий, ніж у середньому по Україні (10%). 80% ВПО, які активно шукали роботу, зазначили, що стикалися з труднощами під час пошуку роботи, з них 9% вказали на дискримінацію через статус та реєстрацію ВПО [20]. Правозахисники зазначають, що внутрішньо переміщені особи нерідко звертаються до громадських приймалень Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ) з питань працевлаштування і професійної підготовки. Проблема зайнятості та отримання гідного трудового доходу є однією з найболючіших серед ВПО.

3. ВПО мають гірші можливості забезпечення власного матеріального добробуту. Ст. 48 Конституції України декларує право кожного на достатній життєвий рівень. Для більшості мешканців України це право має гіпотетичний характер, а для більшості ВПО воно взагалі не реалізується, незважаючи на те, що виїхала найбільш активна та заможна частина населення. Обстеження показали, що середньомісячний дохід на одну особу домогосподарства ВПО дещо зменшився з 2446 грн у грудні 2017 р. до 2239 грн у березні 2018 р. При цьому його рівень є значно нижчим порівняно із середньомісячним доходом на одну особу домогосподарства в цілому серед населення України, який становив 3640 грн у січні-вересні 2017 р. Крім того, рівень середньомісячного доходу ВПО усе ще залишається низьким порівняно з фактичним прожитковим мінімумом, який за розрахунком Міністерства соціальної політики України становив 3215 грн на березень 2018 р. [20]. Тому не дивним є те, що у березні 2018 р. 16% домогосподарств ВПО вказали на необхідність заощаджувати навіть на харчуванні, а 38% на те, що коштів вистачало лише на харчування. Наведені дані відображають загальну економічну незахищеність домогосподарств ВПО, оскільки 59% повідомили, що вдавалися до принаймні однієї зі стресових або кризових стратегій виживання, як то витрачання заощаджень, позичання грошей, продаж активів.

4. *Порушення прав і можливостей ВПО на житло.* Ст. 47 Конституції України проголошує право кожного на житло, а ст. 30 зазначає, що кожному гарантується недоторканість житла. Держава не забезпечила недоторканість житла для більшості переселенців. Значна частина його втратила внаслідок воєнних дій, ще більша – внаслідок окупації територій. Проблема житла також є однією з найболючіших для ВПО. Пройшло чотири роки з початку масового вимушеного переселення, а проблема забезпечення житлом практично не вирішується. Дослідження умов життєдіяльності ВПО показує, що станом на початок 2018 р. більшості ВПО продовжує проживати в орендованому житлі: 47% опитаних мешкають в орендованих квартирах, 9% в орендованих будинках та 5% в орендованих кімнатах. Порівняно з червнем 2017 р. частка орендуємих житло зросла на 5 в. п., зросла також

частка тих, хто мешкає в гуртожитку – з 3 до 7%. Частка ВПО, які проживають із родичами або прийнятими родинами, зменшилася з 26 до 13%. Позитивним є зростання ВПО, що проживають у власному житлі з 9 до 12% [20].

Соціальна несправедливість відносно ВПО в плані житлового забезпечення є багатоаспектною. Вона пролягає, *по-перше*, у втраті житла і майна, що суттєво збіднює родини вимушених переселенців; *по-друге*, у тому, що держава поки що не розробила (і не планує цього робити в найближчій перспективі) регуляторних актів щодо реституції та (або) компенсації родинам ВПО за втрачені в результаті анексії Криму та конфлікту на сході України права власності на житло, землю та майно; *по-третє*, поширеним стало стигматизоване відношення орендодавців до вимушено переміщених осіб, що проявилось у небажанні здавати в оренду їм житло та у завищеній орендній платі; *по-четверте*, надмірна орендна плата виснажує бюджети родин, а державна допомога на ці цілі компенсує незначну частину витрат на оренду житла; *по-п'яте*, неможливість ВПО-орендарів житла отримати житлові субсидії.

Певні кроки у вирішенні житлових проблем переселенців робляться на місцевому рівні та з допомогою іноземних спонсорів, однак вони охоплюють незначну кількість ВПО і не вирішують даної болючої проблеми. Нині держава не гарантує отримання соціального житла навіть найбільш соціально уразливими категоріями ВПО – багатодітним родинам, особам з інвалідністю, особам похилого віку. Відсутнє фактичне сприяння безоплатній передачі ВПО землі під будівництво житла відповідно до чинного законодавства. Також не надається сприяння щодо надання ВПО кредитів на придбання земельних ділянок, придбання та будівництва житла, що принаймні могло б допомогти ВПО вирішити житлове питання самостійно.

Можна констатувати, що по четвертому році конфлікту Україна все ще демонструє відсутність комплексних державних рішень з вирішення житлової проблеми для внутрішньо переміщених осіб, постраждалих внаслідок зовнішньої агресії. Слід відзначити, що нинішні ВПО знаходяться в значно гіршому і нерівноправному становищі стосовно вирішення житлового питання порівняно з іншою значною групою вимушених переселенців із зони відселення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Для переселенців з зони Чорнобильської АЕС держава прийняла низку нормативних актів та розробила механізми вирішення житлового питання<sup>1</sup>, чого не можна сказати про вимушених переселенців з Донбасу та Криму.

**Висновки.** Викладене вище – це перелік лише найбільш гострих форм прояву соціальної несправедливості стосовно внутрішньо переміщених осіб з окупованого Донбасу та анексованого Криму. Мають місце прояви несправедливості стосовно доступу ВПО

<sup>1</sup> Постанова Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 14 грудня 1989 р. № 315 «Про додаткові заходи щодо посилення охорони здоров'я та поліпшення матеріального становища населення, яке проживає на території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС»; Постанова Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 21 травня 1990 р. № 115 «Про забезпечення житлом громадян, які підлягають додатковому переселенню з територій, що зазнали радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС»;

Постанова Ради Міністрів Української РСР від 30 червня 1990 р. № 149 «Про передачу громадянам, які переселені з територій, що зазнали радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС, жилих будинків в особисту власність»; Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 1992 р. № 706 «Про Порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/706-92-%D0%BF>.

до медичних послуг, освіти, встановлення правосу-б'єктності, можливості участі в державному управлінні та громадському житті. Особливим пунктом слід розглядати несправедливе відношення з різними формами приниження людської гідності до тих ВПО, яким необхідно відвідувати окуповані території для підтримки рідних, що там проживають, здійснювати нагляд за залишеним майном та мають інші причини для поїздок на непідконтрольні Україні території.

**Можна зробити загальний висновок, що стосовно ВПО ефективна соціальна політика на засадах соціальної справедливості на сьогоднішній день не забезпечується.** На даний момент – це одна із найбільших груп населення, яка найчастіше стикається з проявами нерівноправного та несправедливого відношення, при цьому таке відношення закріплено законодавчо. Під впливом інертної державної соціальної політики щодо забезпечення реалізації основних прав постраждалим переселенцям формується також негативне відношення місцевого населення до їх вимог щодо рівноправності та до їх претензій на державну та гуманітарну допомогу. Сьогодні вимушені переселенці в рідній країні фактично є людьми «другого сорту», їм приходится боротися за свої громадянські та соціально-економічні права.

Тому нерідко виникають конфлікти. Як відзначає М. Дем'яненко, аналізуючи результати моніторингу соціальної згуртованості та конфліктної чутливості діяльності органів влади, які стосуються ВПО, що представлені Програмою «Радник з питань ВПО» за підтримки Посольства Великої Британії разом із представниками Міністерства тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України та Міністерства соціальної політики, наразі ситуація залишається досить складною. Він наводить такі тривожні результати моніторингу:

«1. Було виявлено достатньо високий рівень нетерпимості громад щодо основних «маркерів нетерпимості». Конфлікти на тлі нетерпимості переважно виявляються в сутичках і бійках між різними групами з залученням значної кількості осіб. Найбільшу ступінь нетерпимості було виявлено в Харківській області, найменшу – у Київській та Львівській областях. Мають бути реалізовані кампанії в регіонах, які будуть спрямовані на виховання толерантності, забезпечення сприйняття різноманітності та протидію інформаційній агресії.

2. Щодо стану забезпечення основних життєвих потреб у досліджених регіонах, то найгірша ситуація склалася в Луганській та Донецькій областях, що обумовлено високим рівнем безробіття...

3. Було виявлено системну проблему, а саме відсутність підтримки ВПО місцевими органами влади, які не розробляють програми для інтеграції ВПО та не передбачають у місцевих бюджетах фінансування їх соціальних потреб.

4. Дослідження продемонструвало загострення конфліктів у багатьох сферах групової взаємодії ВПО, представників приймаючих громад та учасників АТО. Здебільшого це зумовлено відсутністю реального публічного діалогу навколо соціально важливих рішень. Необґрунтовані рішення поряд з ігноруванням інтересів усіх сторін призводять до конфлікту та загострення протистояння навіть у тих сферах, які ще три роки тому оцінювались як безконфліктні» [21].

Наведені висновки вказують на те, що тривале невирішення проблеми забезпечення прав і свобод вимушених переселенців, а також незабезпечення принципів соціальної справедливості в українському суспільстві створюють загрози розпалювання внутрішніх конфліктів, наростання протистояння між різними групами населення, що підриває основи національної безпеки та цілісності держави. Це вимагає негайної концентрації зусиль влади на вирішенні проблем ВПО, прийняття до уваги усіх тих численних рекомендацій, які надаються міжнародними організаціями і експертами та розробляються вітчизняними дослідниками й громадськими діячами. У зв'язку з цим необхідно:

*здійснити інвентаризацію всіх нормативних актів (законів, постанов, розпоряджень та ін.), які спрямовані на захист прав ВПО та вирішення їх проблем, а також тих, що регламентують основні сфери життєдіяльності вимушених переселенців, на предмет їх відповідності нормам Конституції України та міжнародних документів із захисту прав людини. При виявленні невідповідності розробити систему заходів щодо зміни нормативних актів для забезпечення рівноправності ВПО відносно інших верств населення;*

найбільше нарікань стосовно несправедливого становища ВПО мають переселенці-пенсіонери, яким обмежують можливість отримати своєчасно пенсії та пов'язують її виплати з необхідністю пройти процедуру перевірки. Згідно ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» право на отримання пенсій мають громадяни України, які застраховані згідно із цим Законом та досягли встановленого цим Законом пенсійного віку і мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж. Пенсійне забезпечення ніяк не пов'язане з вимушеним переміщенням, це не благодійність держави щодо ВПО, а її обов'язок забезпечити своїх громадян, що досягли пенсійного віку та які впродовж тривалого попереднього періоду працювали і платили страхові внески. Призначені мешканцям Донецької, Луганської областей та Криму пенсії є їх законним джерелом доходів і не можуть бути відмінені або обмежені. *Необхідно розвести пенсійні виплати з іншими соціальними виплатами ВПО.* ВПО-пенсіонерам та тим мешканцям непідконтрольних Україні територій, яким була встановлена пенсія українською державою, здійснювати пенсійні виплати на основі паспорта України (підтвердження громадянства) та даних пенсійної справи і пенсійного посвідчення (підтвердження законності отримання пенсійних виплат) без будь-яких інших перевірок;

на сучасному етапі особливу увагу приділити *забезпеченню умов толерантної та неконфліктної інтеграції ВПО у приймаючі громади.* Заходи щодо соціально-економічної підтримки ВПО та вирішення їх проблем мають враховувати інтереси не лише вимушених переселенців, але й мешканців громад. Тому доцільно різноманітні проекти з підтримки та допомоги ВПО передавати на рівень громад із залученням до їх реалізації не лише переміщених осіб, але й інших членів громад.

#### Список використаних джерел

1. Пилипенко Г.М. Соціальна справедливість: сутність, концепції та місце у ліберальному проекті України. *Академічний огляд.* 2013. № 1(38). С. 24-31.

2. Прохоренко Т. Г. Соціальна справедливість як чинник соціальної стабільності. URL: [file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20(1).pdf).
3. Яременко О. Суперечлива єдність економічної ефективності і соціальної справедливості як чинник функціонування та еволюції економічних систем. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 19–32.
4. Макарова О. М. Соціальна політика в Україні: монографія. Київ, 2015. 244 с.
5. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.: кол. моногр., Київ, 2016. 448 с.
6. Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л. Мобілізація соціальних ресурсів внутрішньо переміщених осіб із промислових регіонів України на забезпечення розвитку територіальних громад. *Економіка промисловості*. 2016. № 4(76). С. 70–79.
7. Антонюк В.П. Вплив внутрішньо переміщених осіб на розвиток територіальних громад: проблеми та перспективи. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2(32). С. 8–13.
8. Galbraith John Kenneth. *The Good Society: The Humane Agenda*. Boston – New York: Houghton Mifflin Company. 1996. 152 p.
9. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода. Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: в 3 т. / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. Т. 2 : Міраж соціальної справедливості. 200 с.
10. Фридмен М., Хайек Ф. Свобода, рівенство і егалітаризм. *О свободе*. Москва: Социум, 2003. С. 73–106.
11. Ролз Дж. Теорія справедливості. Новосибірск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. 535 с.
12. Стиглиц Дж. Ревущі дев'яностіє. Москва : Современная экономика и право, 2005. 424 с.
13. Гаєк Ф.А. Конституція свободи; пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
14. Герасимов О., Мілованова К. Зарубіжний та міжнародний досвід забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 5. С. 43–51
15. Новая эра социальной справедливости. Доклад Генерального директора Международная конференция труда, 100-я сессия 2011 г. *Международное бюро МОТ*. Женева, 2011. 55 с.
16. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995\\_043](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043).
17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042).
18. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainske-suspilstvo>.
19. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/>.
20. Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні. URL: [http://iom.org.ua/sites/default/files/-nms\\_round\\_9\\_ukr\\_press.pdf](http://iom.org.ua/sites/default/files/-nms_round_9_ukr_press.pdf).
21. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 3. С. 34–43.
22. Садова У.Я., Риндзак О.Т., Андрусин Н.І. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3 (28). С. 171–185.
23. Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Доповідь зацікавлених сторін. Україна. Доповідь представлена до Універсального періодичного огляду Організації Об'єднаних Націй Двадцять восьма сесія Ради з прав людини ООН з Універсального періодичного огляду (третій цикл). 2017. URL: [http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR\\_IDP\\_ukr.pdf](http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_IDP_ukr.pdf).
24. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова КМУ від 08.07.2016 року № 365. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-p>.
25. Інформація для структурних підрозділів з питань соціального захисту населення обласних, Київської міської державних адміністрацій щодо виконання судового рішення від 23 Липня 2018. URL: <file:///C:/Users/-Work/Desktop/%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D1%81%D0%BE%...>

## References

1. Pylypenko, H.M. (2013). Sotsialna spravedlyvist: sutnist, kontseptsii ta mistse u liberalnomu proekti Ukrainy [Social justice: nature, concept and place in liberal project of Ukraine]. *Akademichnyi ohliad – Academic review*, 1(38), 24–31 [in Ukrainian].
2. Prokhorenko, T. H. Sotsialna spravedlyvist yak chynnyk sotsialnoi stabilnosti [Social justice as a factor of social stability]. (n.d.). Retrieved from [file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20(1).pdf) [in Ukrainian].
3. Yaremenko, O. (2016). Superechlyva yednist ekonomichnoi efektyvnosti i sotsialnoi spravedlyvosti yak chynnyk funktsionuvannya ta evoliutsii ekonomichnykh system [Contradictory unity of economic efficiency and social justice as a factor for economic systems functioning and evolution]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 4, 19–32 [in Ukrainian].
4. Makarova, O. M. (2015). *Sotsialna polityka v Ukraini [Social policy in Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antoniuk, V.P. & et al. (2016). *Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannya pereshkod do stratehii uspihku [Internally displaced persons: from overcoming obstacles to a strategy of success]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Novikova, O.F., Shamileva, L.L. (2016). Mobilizatsiia sotsialnykh resursiv vnutrishno peremishchenykh osib iz promyslovykh rehioniv Ukrainy na zabezpechennia rozvytku terytorialnykh hromad [Mobilization of social resources of internally displaced persons from industrial regions of Ukraine for ensuring development of local communities]. *Econ. promisl. – Economy of Industry*, 4(76), 70–79 [in Ukrainian].
7. Antoniuk, V.P. Vplyv vnutrishno peremishchenykh osib na rozvytok terytorialnykh hromad: problemy ta perspektyvy [The impact of internally displaced persons on the development of territorial communities: problems and prospects]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2(32), 8–13 [in Ukrainian].



8. Galbraith, John Kenneth. (1996). *The Good Society: The Humane Agenda*. Boston – New York: Houghton Mifflin Company.
9. Hayek, F. A. (1999). *The Mirage of Social Justice. Pravo, zakonodavstvo ta svoboda. Nove vykladennia shyrokykh pryntsyviv spravedyvosti ta politychnoi ekonomii [Law, Legislation and Liberty. A new definition of broad principles of justice and political economy]*. (Vols. 1-3). (N. Komarova, Trans). Kyiv, Sfera. Vol. 2 [in Ukrainian].
10. Friedman, M. & Hayek, F. (2003). *Svoboda, ravenstvo y ehalytaryzm [Freedom, Equality and Egalitarianism]. O svobode – About freedom*. (pp. 73-106). Moscow, Socium [in Russian].
11. Rolz Dzh. (1995). *Teoriya spravedlivosti [Justice theory]*. Novosibirsk, Novosibirsk University Press [in Russian].
12. Stiglits Dzh. (2005). *Revushchiye devyanostyye [Roaring nineties]*. Moscow, Modern Economics and Law [in Russian].
13. Haiek F.A. (2002). Конституція свободи [Constitution of freedom]. Lviv, Litopys [in Ukrainian].
14. Herasymov O., Milovanova K. (2014). *Zarubizhnyi ta mizhnarodnyi dosvid zabezpechennia sotsialnoi spravedyvosti u suspilstvi [Foreign and international experience in ensuring social justice in society]*. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 5. pp. 43-51 [in Ukrainian].
15. *Novaya era sotsialnoy spravedlivosti [A new era of social justice]*. International Labor Conference, 100th Session, 2011. Mezhdunarodnoye byuro MOT – ILO International Bureau. Zheneva [in Russian].
16. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]*. (n.d.). *zakon0.razda.gov.ua*. Retrieved from [http://zakon0.razda.gov.ua/laws/show/995\\_043](http://zakon0.razda.gov.ua/laws/show/995_043) [in Ukrainian].
17. *Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]*. (n.d.). *zakon5.razda.gov.ua*. Retrieved from [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042) [in Ukrainian].
18. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring social change]*. (n.d.). Retrieved from <http://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainskesuspilstvo> [in Ukrainian].
19. *Vnutrishno peremishcheni osoby [Internally displaced persons]*. (n.d.). Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. *Natsionalna systema monitorynhu sytuatsii z vnutrishno peremishchenymy osobamy v Ukraini [The national system for monitoring the situation with internally displaced persons in Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from [http://iom.org.ua/sites/default/files/-nms\\_round\\_9\\_ukr\\_press.pdf](http://iom.org.ua/sites/default/files/-nms_round_9_ukr_press.pdf) [in Ukrainian].
21. Demianenko M. (2018). *Vnutrishno peremishcheni osoby Ukrainy: aktualni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia [Internally displaced persons of Ukraine: actual problems and ways of their solution]*. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: events, facts, comments*, 3. pp. 34–43 [in Ukrainian].
22. Sadova U.Ya., Ryndzak O.T., Andrusyshyn N.I. (2016). *Aktualni problemy zainiatosti vnutrishno peremishchenykh osib: rehionalnyi aspekt [Actual problems of employment of internally displaced persons: regional aspect]*. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 3 (28), pp. 171–185 [in Ukrainian].
23. *Aktualnyi stan zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. Dopovid zatsikavlenykh storin. Ukraina [The current state of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. Stakeholder Report. Ukraine]*. (2017). Retrieved from [http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR\\_IDP\\_ukr.pdf](http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_IDP_ukr.pdf) [in Ukrainian].
24. *Deiaki pytannia zdiisnennia sotsialnykh vyplat vnutrishno peremishchenym osobam: Postanova KMU vid 08.07.2016 roku № 365 [Some issues concerning the implementation of social benefits for internally displaced persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 08.07.2016 № 365]*. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-p> [in Ukrainian].
25. *Informatsiia dlia strukturnykh pidrozdiliv z pytan sotsialnoho zakhystu naseleння oblasnykh, Kyivskoi miskoi derzhavnykh administratsii shchodo vykonannia sudovoho rishennia vid 23 lypnia 2018 r. [Information for departments of social protection of the population of the oblast, Kyiv city state administrations concerning execution of the court decision dated July 23, 2018]*. Retrieved from file:///C:/Users/-Work/Desktop/%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D1%81%D0%BE%.

**А. П. Безхлібна**

канд. екон. наук,

Запорізький національний технічний університет

## АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

**Постановка проблеми.** Дослідження питань конкурентоспроможності регіонів розглядається в рамках системного підходу. Значне внутрішнє єднання окремих суб'єктів регіону, його зв'язок з зовнішнім середовищем для оцінки змін в факторах та їх вплив на конкурентоздатність регіонів (прямий та зворотній зв'язок) вивчаються за використання моделювання. Розробка методологічного інструментарію передбачає

дослідження існуючих методик оцінювання регіональної конкурентоспроможності та факторів, що на неї впливають.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Аналіз праць вітчизняних та закордонних вчених дозволяє зосередити увагу на концептуальних особливостях кожного підходу та адаптувати існуючі напрацювання до реалій української економіки. Використання методів